

Teftâzânî'nin Perspektifinden Mukallidin İmanı

The Faith of the Mukallid (Imitator) From The Perspective of al-Taftâzânî

İrfan EYİBİL

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kelâm Bilim Dalı

Sakarya University, Institute of Social Sciences, Department of Kalam

e-posta: irfaneybil@hotmail.com

Orcid: 0000-0002-4221-1098

Doi: 10.34085/buifd.1453015

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 14 Mart / March 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 2 Haziran / June 2024

Yayın Tarihi / Date Published: 25 Haziran / June 2024

Atıf / Citation: Eyibil, İrfan. "Teftâzânî'nin Perspektifinden Mukallidin İmanı". Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi: Sosyal Bilimler Dergisi, 23, (Haziran 2024): 72-85. <https://doi.org/10.34085/buifd.1453015>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. **Plagiarism:** This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected. web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/buifd>

Öz

Taklid istilahta insanın doğru olduğunu düşünerek bir başkasını fiilinde veya görüşünde takip etmesidir. Dinde genel anlamda taklide karşı olumsuz bir bakış vardır. Fıkhî hükümlerde bu tutum biraz daha esnekken itikadî hükümlerde daha katıdır. Bu açıdan kelâm geleneğinde mukallidin imanının sahih olup olmadığı meselesi önemli bir tartışma başlığı olmuştur. Müteahhir kelâm geleneğinin en önemli isimlerinden Sa'düddîn et-Teftâzânî bu husus üzerinde en etraflıca duran ve ufuk açıcı yeni perspektifler sunan birisidir. İşte bu makalede mukallidin imanı meselesi Teftâzânî perspektifinden incelenmiştir. Teftâzânî insanların ekserisinin geçmişten bugüne inançlarını akademik deliller üzerine bina etmediklerinin ve buna yönelik de onların imanını sahih kabul etmeyen ve onları İslam dışı gören bir yaklaşımın kelâmî mezhepler ortaya çıkana kadar bulunmadığının farkındadır. Kelâmî mezheplerin ortaya çıkmasıyla bu meselede teorik düzlemde farklı yaklaşımlar olmuşsa da bu, teorik düzlemde kalmıştır. Ana akım İslam düşüncesi ve İslam toplumu mukallidin imanını sahih ve ahirette de kurtarıcı bir iman olduğunu benimsemiştir. Bu açıdan Teftâzânî toplumun kahir ekseriyetini oluşturan insanların imanını sahih olarak kabul edilmesine olanak sağlayacak bir yaklaşımın izini sürmüştür. Bunu da mukallidin imanını sahih görmeyenlerin görüşlerini mümkün mertebe mukallidin imanını sahih görecek şekilde yorumlama ve mukallidin tanımını daraltma tarzında iki farklı şekilde yapmıştır. Mukallidin tanımının daraltılmasıyla ise İslam toplumunu ekserisinin oluşturan insanların ahirette imanları sahih olsa da nazar ve istidlâlî terk ettikleri için cezalandırılacaklarının söylenmesinin de önüne geçmiştir. Böylece de yaşanan durumu anlamlı kılmaya ve iddialı teorik çıkışları karşılıksız hale getirmeye çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Taklid, Mukallid, İstidlâl, Teftâzânî.

Abstract

Taqlid (imitate) in the dictionary means following someone else in their actions or opinions, thinking that they are correct. Religion generally has a negative view of imitation. This attitude is more flexible in jurisprudential rulings and more rigid in theological rulings. In this respect, the issue of whether the muqallid's faith is authentic or not has been an important topic of debate in the kalâm tradition. Sa'd al-Dîn al-Taftâzânî, one of the most prominent figures of the late fourth period theological tradition, is the one who focuses on this issue most thoroughly and offers seminal new perspectives. In this article, the issue of the faith of the muqallid is analyzed from the perspective of al-Taftâzânî. Taftâzânî is aware of the fact that the majority of people did not base their beliefs on academic proofs from the past to the present and that an approach that did not accept their faith as authentic and considered them un-Islamic did not exist until the emergence of theological sects. With the emergence of theological sects, there were different approaches to this issue on the theoretical level, but this remained on the theoretical level. Mainstream Islamic thought and Islamic society have recognized the faith of the muqallid as authentic and saving faith in the hereafter. In this respect, al-Taftâzânî pursued an approach that would allow the faith of the overwhelming majority of the society to be accepted as authentic. He did this in two different ways: interpreting the views of those who do not consider the muqallid's faith to be authentic and narrowing the definition of the muqallid. By narrowing the definition of muqallidin, he also prevented the statement that people who make up the majority of the Islamic community will be punished in the hereafter for abandoning nazar and istidlâl, even if their faith is true. In this way, it has tried to make sense of the situation and render ambitious theoretical outputs meaningless.

Keywords: Kalâm, Taqlid (imitate), Mukallid (imitator), İstidlâl (Bringing evidence)

Giriş

“K-l-d” kökünden gelen “taklîd” sözlükte hayvanın veya insanın boynuna bir şey asma anlamındadır.¹ İstilahta ise insanın doğru olduğunu düşünerek bir başkasını fiilinde veya

¹ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab* (Beyrut: Dâru Sadır, ts.) “kld”, 3: 366-367; Ebü'l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, thk. İbrâhîm et-Terzî (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, 1975), “kld”, 9: 69.

görüşünde takip etmesidir.² Fıkhî hükümleri uygulama konusunda mukallide, taklide karşı olumsuz bir bakışla birlikte daha müsamahakâr yaklaşmıştır. Zira her insanın müctehid, fakih veya müftî olabilmesi pek olanaklı değildir.³ Ancak itikadî hükümlerde mukallide yönelik tutum daha olumsuzdur.⁴ Ana akım İslâm düşüncesinde bir kısım farklı yaklaşımlar bulunmakla birlikte mukallidin imanının sahih olduğu benimsenmiştir. Fakat Mu'tezile geleneğinde mukallidin imanının sahih olmadığına yönelik tutum daha katıdır.⁵ Müteahhir dönem kelamının zirve simalarından Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn et-Teftâzânî (ö. 792/1390), mukallidin imanı meselesini derinlemesine ve kapsamlı bir şekilde ele almış bir isimdir. Geçmiş müktesebatı derleyip kritik etme yanında meselelere ufuk açıcı yeni perspektifler de sunmuştur. Biz bu makalede Teftâzânî perspektifinden mukallidin imanı meselesini ele almaya çalışacağız.

En başta şunu belirtmek gerekir ki kelimada mukallidin mahiyeti çok net değildir. Dolayısıyla mukallidin imanı hakkındaki tartışmalarda her "mukallid" ifadesini kullanan âlim, aynı anlamı kastetmemektedir. Bazıları itikadî meselelerin delilini bilmeyen kimseleri bu gruba dahil etmiştir. Bazıları ise İslam toplumunda yetişmiş birisinin mukallid olmayıp ehl-i nazar olduğunu söyleyerek mukallid ifadesinden de İslâm toplumunun dışında yetişmiş, kendisine iman edilecek şeyleri birinin söylemesiyle de bir delile dayanmadan iman etmiş kimseyi anlamışlardır. Teftâzânî her ne kadar mukallidin tanımını ikinci şekilde değerlendirmeye daha yakın dursa da kelâm metinlerinde tartışılan mukallidin birinci anlamının mukallidi tanımlamaya daha yakın olduğu açıktır. Görüleceği üzere Teftâzânî de zaten tartışma içerisinde mukallid derken birinci anlamdaki mukallidi ifade etmektedir. Fakat bu birinci anlama göre mukallidlikten çıkmak için de her itikadî meselelerin delilini bilmenin mi yahut bunların yanında hasma karşı her itikadî meseleyi savunabilmenin mi yoksa sadece bazı temel delilleri bilmenin mi yeterli olduğu hususlarında görüş ayrılıkları vardır.

Teftâzânî, ulemanın birçoğunun ve fukahânın bütününün mukallidin imanının sahih olduğunu, dünya ve ahirette imana taalluk eden hükümlerin kendisine terettüp ettiğini benimsediğini fakat Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl el-Eş'arî'nin (ö. 324/935-936), Mu'tezile'nin ve birçok kelamcının ise bunu kabul etmediğini ifade etmiştir.⁶ Fakat tahlili derinleştirdiğinde ise mukallidin imanını sahih kabul etmeyenleri de önemli ölçüde ilk gruba yaklaştırmaya çalıştığı görülmektedir. Zira İslâm toplumuna bakıldığında kendisini mümin olarak tanımlayan insanların kahir

² Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es- Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî, *Mu'cemü't-Ta'rifât*, thk: Muhammed Sıddîk el-Miñşâvî (Kahire: Darü'l-Fazîle, ts.), "taklid", 58; Muhammed b. A'lâ b. Alî el-Fârûkî et-Tehânevî; *Keşşâfu istilâhati'l-funûn ve'l-ulûm*, haz. Ahmed Hasan (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998/1418), "taklid", 3/508-509.

³ Ebü Zeyd Ubeydillah b. Ömer ed-Debbûsî, *Takvîmü'l-edille fi usûli'l-fıkh*, thk. Adnân el-Alî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2006), 403-406; Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Teftâzânî, *Şerhu't-tavzîh 'ale't-tavzîh li-metni't-tenkîh fi usûli'l-fıkh*, thk. Zekeriyâ Umeyrât (Beyrut: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 1996), 1/39; Eyyüp Said Kaya, "Taklid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/462-464; Tefvik Yücedoğru, "Mukallidin İmanı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (Ocak 2005), 25.

⁴ Nitekim İmâm Mâtürîdî taklidin bir doğruluk ölçüsü olamayacağını ifade eder. bk. Ebü Mansur el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, thk. Fethullah Huleyf (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 6-7. İmâm Mâtürîdî'nin mukallidin imanı meselesine bakışına dair bk. Selim Gülverdi, "Ebü Mansûr el-Mâtürîdî'ye Göre Mukallidin İmanı" *Sırat* 2/1 (Mayıs 2021), 88-116.

⁵ Kâdî Abdü'l-Cebbâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, thk. Abdülkerim Osmân (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1408/1998), 61-63.

⁶ Sa'düddîn et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, (İstanbul: Matbaa-i Âmiri, 1277), 2/194. Burada mücmel olarak geçenlerin kimler olduğuna dair tafsilat için bk. Ebü Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed el-Bâğdâdî, *Usûlü'd-dîn*, thk: Ahmed Şemsüddîn (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002), 281; Nüreddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr es-Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, thk: Muhammed Aruçi (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2014), 358-359.

ekseriyetinin inançlarını akademik deliller üzerine bina etmediğine şahit olunabilir. Dolayısıyla mukallidin imanının sahih olmadığına yönelik teorik bir yargının geçmişten bugüne yaşanan durumu ifade edemediği bir gerçektir. Bu açıdan Teftâzânî bu konuda olabildiğince vakıayı anlamlı kılan ve geçmişten bugüne mümin olarak kabul edilenleri dünya ve ahirette öylece değerlendirebilecek bir yaklaşımı ortaya koymaya çalışmaktadır. O bakımdan bu meselede genel yaklaşımın dışına çıkan görüşleri mümkün mertebe bu yaklaşıma göre yorumlamakta dahası ehl-i istidlâl olmanın kapsamını genişleterek mukallidi İslâm toplumunda karşılığı olmayan bir kavrama dönüştürmektedir. Teftâzânî, bu husustaki görüşleri “mukallidin imanını sahih kabul edenler ve sahih kabul etmeyenler” olmak üzere temelde iki başlık altında toplamaktadır.

1. Mukallidin İmanını Sahih Kabul Edenler

Teftâzânî öncelikle mukallidin imanının sahih olduğunu benimseyenlerin gerekçelerini ortaya koymakta ardından bu gerekçelerin kritiğini yapmaktadır. Onun ifade ettiğine göre mukallidin imanının sahih olduğunu benimseyenlerin delili şöyle açıklanabilir: “İmanın hakikati, tasdiktir.⁷ Bu hakikat ise kendisine küfrü gerektiren şeylerden bir şey bitişmeksizin mukallidde mevcuttur.⁸ Öte yandan delilini bilmenin şart olduğuna dair bir delil de bulunmamaktadır.⁹ Dolayısıyla delilini bilip bilmemeden bağımsız kişiye mümin olma vasfını kazandıran şey, tasdik bulunmasıdır. Fakat burada tasdik bilgiden ne ölçüde soyutlanabileceği hususu irdelenmelidir. Bu bakımdan Teftâzânî bu gerekçeye “bilgi olmadan tasdik tasavvur edilemeyeceği nedeniyle” itiraz edildiğini ifade etmiştir. Nitekim bu kimselere göre bilgi, tasdik ya zâtîsi ya da tasdik şartıdır. Halbuki mukallidin ilmi/bilgisi yoktur. Zira bilgi, gerçeğe mutabik kesin inanç olup zorunluluk veya istidlâl gibi bir sebebe dayanır. Ancak Teftâzânî buna katılmaz. Ona göre tasdikte dikkate alınan şey yakîn yani gerçeğe örtüşen kesin inançtır hatta bazen sadece gerçeğe örtüşmekle yetinilip beraberinde çelişğinin akla gelmediği zann-ı gâlip de yakîn hükmüne dahil edilir.¹⁰ Bu şekilde Teftâzânî tasdiki, bilgiden belli ölçüde ayırıştırıp kesin inanç olarak değerlendirir.¹¹

Teftâzânî, bu minvalde isim vermeden Nüreddîn es-Sâbûnî’den (ö. 580/1184) şöyle bir iktibasta bulunur:

“Tasdik, ilim ve marifet olmaksızın bulunduğu gibi ilim ve marifet olduğu halde tasdik bulunmayabilir de. Nitekim biz peygamberlere ve meleklere iman ederiz ama şahıslarıyla bilmeyiz. Hesap, mizan ve sırat gibi tüm kıyamet hallerine iman ederiz ama bunların keyfiyetlerini ve vasıflarını bilmeyiz. Yine ehl-i kitap Peygamber’i (s.a.v) oğullarını bildikleri gibi bilirler ama mümin olmamışlardır.”¹²

⁷ Nitekim Bâkullânî Kur’ân inmeden ve peygamber gönderilmeden önce dilde iman tasdikten başka bir anlamı olmadığı noktasında dil bilginlerinin hepsinin ittifak ettiğini söyler. Bk. el-Kâdî Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib el-Bâkullânî, *Kitâbu Temhîdi’l-kavâ’id ve telhîsi’d-delâil*, thk: el-Mektebü’l-İlmî li’t-tahkîk (Beyrut: Müessesetü’l-Kütübî’s-Sekâfiyye, 1437/2016), 389.

⁸ Teftâzânî, *Şerhu’l-Makâsîd*, 2: 194.

⁹ Teftâzânî, *Tehzîbü’l-mantık ve’l-keîâm*, Matbaa’tü’s-sa’âde (Mısır: 1330/1912), 119.

¹⁰ Nitekim Abdülkâhîr el-Bâğdâdî, hakkında ihtilaf edilen mukallidin, delilini bilmeksizin hakka itikad edip bununla beraber şüpheler içerisinde onun itikadını bozacak bir şey bulunmadığına itikad eden kimse olduğunu ifade etmiştir. Bk. Bâğdâdî, *Usûlü’l-dîn*, 280.

¹¹ Teftâzânî, *Şerhu’l-Makâsîd*, 2/194.

¹² Sâbûnî, *el-Kifâye*, 361.

Ancak Teftâzânî, bu ifadeleri bazı yönleriyle tartışmaya açık görür. Zira ona göre tasdikın bilgisiz olmayacağını benimseyenlerin bilgiyle kastettikleri “tasdikın kendisiyle hasıl olduğu bilgidir”. Halbuki biz peygamberlere ve meleklerle dair onları tasdik edeceğimiz ölçüde şey biliriz. Teftâzânî, Sâbûnî'nin bu anlatımlarında sorunlar görse de kendisi de imanın bilmekten başka olduğunu belirtir. Nitekim kendisi tasdiki, “haber verenin verdiği habere kalbi bağlamak” olarak ifade eder. Bu açıdan imanın kesbî ve ihtiyârî olduğunu, bu sebeple de imana karşılık ceza ve mükâfat görüldüğünü söyler. Halbuki bilgi bazen bir kesb olmaksızın meydana gelebilmektedir. Bu noktada imandaki tasdikın mantıktaki tasavvurun mukabili olan tasdikten ayrıştırılması söz konusudur. Fakat Teftâzânî imandaki tasdiki mantıktaki tasdikten tamamen ayrıştırmayı da doğru bulmaz. Aksine imandaki tasdiki mantıktaki tasdik cinsinden görür. Ayrıca bu tasdikte ona göre ihtiyar gibi ilave durumlar şart olup mücerret bilgi yeterli değildir.¹³

Teftâzânî, mukallidin imanında tasdikın söz konusu olduğu ortaya konduğunda muhaliflerin bu imanı “iman” olarak değerlendirmeyi kabul etseler bile bu imanun insanı ahirette kurtarıcı olan bir iman olmadığını söyleyebileceklerini ifade eder. Bu noktadaki dayanakları ise böyle bir imanı hayattan ümit kesme durumundaki imana yani iman-ı ye'se kıyas etmektir. Teftâzânî iman-ı ye'sin fayda vermemesinin gerekçesini Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî'ye (ö. 333/944) atıfla açıklar. Şöyle ki, bu durumda kul şahidle gaibe istidlalde bulunmaya güç yetiremez. Hâliyle de sözü marifet ve istidlâlî bilgi kaynaklı olmaz. Zira iman için verilen sevap, kişinin yüklendiği meşakkate mukabildir. Bu meşakkat de sürekli tefekkürde bulunmada, peygamberlerin mucizeleri veya âlemin muhdesleri hakkında çokça akıl yürütmede, hüccet/delil ile şüpheyi ayırt etmede söz konusu olup imanun aslını elde etmede değildir.¹⁴

İman-ı ye'se dair Kur'ân-ı Kerîm'de iki ayet dikkat çekmektedir. Birincisi Firavun'un boğulacağı esnadaki “İsrailoğullarının inandığı ilah başka bir ilah olmadığına iman ettim. Ben de müslümanlardanım.” (Yûnus: 90) şeklindeki sözlerine karşı Allah'ın ona “Şimdi mi? Oysa sen daha önce isyan etmiş ve hep müfsitlerden olmuştun.” (Yûnus: 91) buyurmasıdır. Burada Firavun iman ettiği halde Allah ona “şimdi mi” diyerek onun bu konuda geç kaldığını vurgulamış, imanının ise ihtiyârî bir iman olmayıp ıztırârî bir iman olduğunu dolayısıyla da Firavun'u kurtaramayacağını ifade etmiştir.¹⁵ Diğer ayet ise “Rabbinin bazı ayetleri geldiği zaman daha önce iman etmemiş veya imanında bir hayır elde etmemiş kimseye imanı yarar sağlamaz.” (el-En'âm: 158) beyanıdır. Bu ayette ise kişinin Allah'ın azabını veya güneşin batıdan doğması gibi kıyamet alametlerinden birini görüp yaşamdan bütünüyle ümidini kestiğinde daha önce iman etmiş olma veya imanında bir hayır ve ihlas elde etme yani en azından imanından dönmeyeceğine dair bir kararlılık ortaya koyma durumu yoksa imanının fayda vermeyeceği belirtilmiştir.¹⁶ Bu ayette de görüldüğü üzere imanun fayda vermesi için ye's halinden daha önce iman etmiş olma

¹³ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, 2/184-185. Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâidî'n-Nesefiyye*, Haz. Talha Hakan Alp (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2018), 86-87.

¹⁴ Ebû Mânsur el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Haz. Ertuğrul Boynukalın – Bekir Toplaoğlu (İstanbul: Dârü'l-Mizân, 2006), 5/268; Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, 2/194; Ebü'l-Muîn en-Nesefî: *Tabıratü'l-edille fi usûli'd-dîn*, thk. Hüseyin Atay (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004) 1/39.

¹⁵ Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Medârikü't-tenzil ve hakâikü't-te'vil*, thk. eş-Şeyh Zekerriyya Umayrât (Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2008), 1/553.

¹⁶ Ebû Mânsûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 5/269; Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 1/399.

veya imanından bir hayır elde etme gerekmektedir. Dolayısıyla söz konusu an, ihtiyarın haliyle de mükellefiyetin ortadan kalktığı an olmaktadır. Şu hâlde hayattan umut kesip hakikat ortaya çıktıktan sonraki imanın bir fayda sağlamayacağı açıktır. Zaten Teftâzânî bu hususta icmân gerçekleştiğini ifade etmektedir.

Teftâzânî, mukallidin imanının fayda vermediği görüldüğü üzere nasla sabit iman-ı yese kıyas edilmesini doğru bulmaz. Zira ona göre nas, hayattan ümidini kesme (ye's) ve azabı gözle görme durumundaki imanın yani iman-ı ye'sin fayda vermeyeceği hakkında gelmiş olup mukallidin imanı hakkında gelmiş değildir. Öte yandan icmâ da sadece iman-ı ye'sin fayda vermeyeceği hakkında gerçekleşmiştir. Kıyasa başvurma, itikadî meselelerde tartışmalıdır. Kıyasa başvurulabileceği kabul edilse bile iman-ı ye'sin fayda vermemesinin illeti İmâm Mâtürîdî'nin ve muhakkiklerin birçoğunun benimsediği üzere imân-ı ye'sin azabı uzaklaştırmaya yönelik bir iman olup hakiki iman olmamasıdır. Ayrıca bu durumda kulun kendisi üzerinde tasarrufta bulunmaya ve nefsinden faydalanmaya yani imanı içerisinde bir hayır elde etmeye kudreti kalmaz. Zira dünyadaki bu azap, ahiret azabının mukaddimesidir. Nitekim kul bu durumda ölüp ahiret azabına intikal etmektedir.¹⁷ Mukallidin imanında ise durum böyle değildir. Zira bu iman zorlama ve azabı uzaklaştırma kastı olmaksızın Allah'a yaklaşma ve onun rızasını aramadır ve bu imanda nefsi üzerinde tasarrufta bulunmaya kudretin bulunmaması durumu da yoktur. Hâliyle de kişinin imanında bir hayır elde etme imkânı vardır.¹⁸

Teftâzânî, mukallidin imanının tasdiki barındırdığı için iman olduğunu ifade etmiştir. Zira iman denince kastedilen ve anlaşılan şey mukallitte bulunmaktadır. Dolayısıyla Teftâzânî, mukallidin imanının sahih olmadığını söylenmesini ciddiye almaz. Daha ziyade bu imanın fayda verip vermeyeceği tartışmasını anlamlı bulur. Ancak bunun da iman-ı ye'se kıyaslanmasını hata olarak değerlendirir. İtikadî meselelerde kıyası tartışmalı görmenin yanında kıyasta asıl ve fer' arasında illet birliği olması gerektiğini ifade eder. Halbuki iman-ı ye'sle mukallidin imanı arasında illet birliği bulunmamaktadır. Neticede Teftâzânî, mukallidin imanını sahih gören ve fayda vereceğini kabul eden cumhurun görüşünü nakzedecek ciddi bir gerekçenin olmadığını ortaya koymuştur. Hasılı Teftâzânî açısından, mukallidin imanı gerçek bir imandır ve aynı zamanda da ahirette fayda verecektir.

2. Mukallidin İmanını Sahih Kabul Etmeyenler

Mukallidin imanını sahih görmeyenler iki grupta incelenebilir. Bunlardan birincisi, mukallidin imanının sahih olmadığını düşünenler, diğeri ise mukallidin imanının sahih olsa bile fayda vermeyeceğini benimseyerek dolaylı olarak mukallidin imanının sahih olmadığını düşünenlerdir. Bu grupları bir bütün olarak ele alan Teftâzânî, bu kimselerin itikadının ne ölçüde istidlâle dayanması gerektiği noktasında farklılık gösterdiklerini söyler. Bunlardan bazılarına göre, itikadın her meselede akî bir istidlâle dayanması şart değildir. İtikadın risâlete, mucize müşahede ederek yahut mucizenin tevatürle kendisine aktarılmasıyla bilinen kişinin sözüne veya icmâyâ dayanması yeterlidir. Bu şekilde de Peygamber'in (s.a.v) âlemin hudûsuna, Sâni'in varlığına ve birliğine dair sözü kabul edilir.¹⁹ Teftâzânî, bu anlayışı kimin

¹⁷ Ebû Mânsûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 7/104.

¹⁸ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, 2/194.

¹⁹ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, 2/194.

benimsediğinden bahsetmemektedir. Ancak Ebü'l-Muîn en-Nesefî'de (ö. 508/1115) bu görüş sahiplerinin isimlerini görebilmekteyiz. Nesefî, İmâm Mâtürîdî'nin talebelerinden Ebü'l-Hasen Alî b. Saîd er-Rüstüfâğnî'nin (ö. 345/956) bu görüşü benimsediğini ifade etmiştir. Öte yandan Ebû Abdillâh el-Halîmî'nin (ö. 403/1012) de bu görüşü meylettiğini söylemiştir.²⁰ Buna göre kişi peygamberin peygamberliğini mucizelerini gördükten veya bu mucizelerin kendisine tevatür yoluyla aktarılmasından kaynaklı olarak bildikten sonra kişinin her meselede aklî istidlâlde bulunmasına gerek olmayıp inancını resulün sözlerine dayandırması yeterlidir. Dolayısıyla kişiyi mukallid olmaktan çıkararak şey resulün risaletini bilme noktasında gösterdiği çabadır. Sonrasında ise inanç hususunda resulün dediklerini taklid ettiğinde mukallid olmamış olur. Bu kimselerden bazısına göre usule/itikada dair her meselede itikadın aklî bir delile dayanması gerekir. Fakat bu delili ibareye dökmeye, hasımlarla tartışabilmeye ve şüpheleri uzaklaştırmaya güç yetirme şart değildir. Teftâzânî bu görüşün ise Ebü'l-Hasen el-Eş'arî'den meşhur olan görüş olduğunu belirtir.²¹ Hatta kendisinden bu durumda olmayan kimsenin mümin olmadığı görüşünün aktarıldığını da ekler. Ancak Teftâzânî Eş'arî'nin görüşünü cumhurun perspektifine dahil etme eğilimindedir. O bakımdan Ebû Mansûr Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin (ö. 429/1037-38) şu değerlendirmesini aktarır:

“Her ne kadar böyle bir kimse Eş'arî'ye göre mutlak olarak mümin değilse de tasdik bulunduğu için kafir de değildir. Ancak bu kişi nazar ve istidlâlî terk ettiği için günahkardır. Dolayısıyla da Allah dilerse affeder dilerse de günahı ölçüsünde ona azap eder. Akıbeti ise cennet olur.”²²

Teftâzânî'ye göre Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin bu ifadeleri, Eş'arî'nin muradının böyle bir kimsenin amelleri terk eden kimsenin durumunda olduğu üzere kamil manada mümin olmaması anlamında olduğunu hissettirir. Yoksa Eş'arî “el-menzile beyne'l-menzileteyn” anlayışını kabul etmediği gibi müminden başkasının cennete girmesini de kabul etmemektedir. Buna göre ise hakiki anlamda Eş'arî'nin bu meselede bir muhalefeti olmadığı ortaya çıkar.²³ Bu kimselerden bazılarının göre ise itikadın, hasımlarla tartışabilecek ve yöneltilen sorunları çözebilecek ölçüde delile dayanması gerekir. Bu görüşü ise Teftâzânî Mu'tezile'nin benimsediğini söyler. Devamla onların bunlardan herhangi birinden aciz olan kimsenin imanına hükmetmediklerini, hatta Ebû Hâşim el-Cübbâî'nin (ö. 321/933) küfrüne hükmettiğini ifade eder. Teftâzânî burada onların bu görüşlerinin iki şekilde anlaşılabilirliğini söyler.²⁴ Şöyle ki, bu görüşü “nazarı terk etme; arız olduğunda imandan çıkararak, eşlik ettiğinde ise imana girmeye mâni olan büyük günahı (kebîre).” düşüncesi üzerine bina etmeleri durumunda bu görüş, büyük günah işleyen kimse meselesine dönüşür. Eğer bununla böyle bir tasdik inanın hususunda yeterli olmadığı veya böyle bir imanın fayda vermeyeceği kastediliyorsa bu

²⁰ Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, 1/42.

²¹ Nitekim İbn Fûrek, Ebü'l-Hasen el-Eş'arî'nin iman için nazar ve istidlâlde bulunmayı şart gördüğünü ifade eder. Bk. Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek, *Makâlâtü's-Şeyh Ebü'l-Hasen el-Eş'arî*, thk. Abdurrahmân es-Sâyeh (Kâhire: Mektebu Sekâfetü'd-Dîniyye, 2005), 294.

²² Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, 2/194; Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 281. Ayrıca benzer bir anlatım için bk. Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Tabsiratü'l-edille*, 1/43.

²³ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, 2/194. Öte yandan Eş'arî'nin bu meseledeki tutumunun takipçileri tarafından benimsenmemiş olsa da mukallidin imanını sahih görmeyen bir tarzda olduğu da söylenmiştir. Bk. Kamil Güneş, “Eş'arî'de Mukallidin İmanı”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 7/2 (Eylül 2007), 7-35.

²⁴ Nitekim Ebü'l-Muîn en-Nesefî de böyle bir kişinin kafir olduğu görüşünün sadece Ebû Hâşim'e nispet edilip diğerlerine nispet edilmemesinden yola çıkarak bu kimselere meselenin “el-menzile beyne'l-menzileteyn” yani büyük günah işleyen kimse meselesi olduğunu benimser. Bk. Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Tabsiratü'l-edille*; 1: 43.

durumda konu, müstakil bir mesele olur. Teftâzânî onların tutundukları bir kısım delillerin bu sonuncuyu kastettiklerini hissettirdiğini ifade eder.²⁵ Dolayısıyla Eş'arî'nin muhalefetini hakiki anlamda değerlendirmemeye müsait görse de Mu'tezile'nin muhalefetinin böyle görülmesini daha zor olarak değerlendirir. Bu noktada ise Mu'tezile'nin ileri sürdüğü delilleri ortaya koyarak bunların eleştirisini yapar. Teftâzânî bu minvalde belli başlı üç delil zikreder. Söz konusu delillerden birincisi şöyledir: İmanın hakikati, nefsi, yalan söylenmiş, aldatılmış, şüpheye düşürülmüş olma durumundan emniyette kılmalıdır. Zira iman "e-m-n" kökünden olup if'âl veznindedir. Bu vezin ise ta'diye/ettirgenlik veya sayrûret/dönüşüm anlamı ifade eder. Ta'diye/ettirgenlik anlamına göre iman emniyette kılma iken sayrûret anlamına göre ise iman eden, adeta emniyet sahibine dönüşür. Bütün bunlar ise ancak ilimle/bilgiyle olur.²⁶ Bu delilde imanı sadece tasdik olarak değerlendirmeden öte kelimenin sözlük anlamının barındırdığı "emniyette kılma" durumu öne çıkarılarak²⁷ taklitte bunun olmadığı dolayısıyla taklidin bir iman olmadığı ifade edilir. Fakat Teftâzânî burada bir yanlışlığın olduğunu düşünür. Zira iman, "ona iman ettim" şeklinde haber verene taalluk eder, yoksa haber vereni işitene taalluk etmez. O bakımdan "e-m-n"den türeme dikkate alındığında münasip olan, imanın manasının Mu'tezile'nin de yeri geldiğinde açıkça ifade ettiği üzere "Onu yani haber vereni muhalefet edilmekten ve yalanlanmaktan emniyette kıldı." şeklinde olmasıdır. Yani sözlük anlamına göre de emanette/güvende olan haberi işiten değil haberi verendir. Bu da söylediğinin tasdik edilip yalanlanmamasıyla olur. Bunun da delil kaynaklı olup olmamasının bu noktada bir önemi olmaz. Öte yandan Teftâzânî, "emniyette kılmanın" her ne kadar işitene taalluk etmesini kabul etmese de taalluk ediyormuş gibi kabul edilmesinde de bir sakınca görmez. Zira yalan söylenmiş veya aldatılmış olmaktan emniyette olma, taklit kaynaklı dahi olsa kesin inançla da mümkün olabilir.²⁸

İkinci delillerini ise şöyle ifade eder: Vacip olan ilimdir/bilgidir. İlim/bilgi ise ya zorunlulukla ya da istidlâlle gerçekleşir. Zorunluluk olmadığına göre delilin olması gerekir.

Teftâzânî nazar ve istidlâlde bulunmanın vacipliğinde bir tartışmanın bulunmadığını belirtir. Ona göre tartışma, bu vacibin terkedilmesinin, tasdike itibar edilmemesini gerektirip gerektirmeyeceği hakkındadır. Üstelik bazen "İstidlâlden maksat, tasdike ulaşma olup maksat hasil olduktan sonra vesilenin bulunmayışına itibar edilmez." denebilmektedir.²⁹ Bu açıdan sonuç hasil olduğunda yolun niteliği veya yolun olup olmamasının bir önemi olmayabilir.

Üçüncü delillerini ise şöyle ifade eder: Taklidin kendisi hakkında olduğu asıl, eğer batılsa, taklidi de ittifakla batıldır. Örneğin Yahudilerin, Hristiyanların, Mecusilerin ve putperestlerin atalarını taklit etmeleri böyledir. Yok eğer bu asıl hak ise de hak oluşu ya taklitte bilinmiştir ki bu, kısırdöngü olur. Ya da delille bilinmiştir ki bu da çelişki olur. Teftâzânî tartışılan şeyin İslâm dininden olduğu zorunlulukla bilinen hükümler gibi hak oldukları delille bilinen şeylere takliden iman eden kimsenin, nazar ve istidlâli terk etmesi sebebi ile günahkâr olmakla birlikte dünyada ve ahirette müminlerin hükümleri hakkında geçerli olan bir mümin olup olmayacağı

²⁵ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, 2/194.

²⁶ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, 2/195.

²⁷ Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Tabsiratü'l-edille*, 1/45.

²⁸ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, 2/195.

²⁹ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, 2/195.

hakkında olduğunu belirtir. Dolayısıyla batıl itikatlara yönelik taklidi bu taklitle kıyaslamayı doğru bulmaz. Öte yandan Teftâzânî, “Taklidin caiz oluşu görüşü delil kaynaklı değilse batıldır. Delil kaynaklı ise de çelişkidir.” şeklindeki ifadeleri ise apaçık bir mugalata olarak değerlendirir.³⁰

Teftâzânî, bu zikredilen delillerin her ne kadar eksiklikleri olsa da İslâmî asıllardan/inançlardan bilinmesi vacip olanlar hakkında vacip sorumluluğundan çıkmada taklidin yeterli olmadığını ifade ettiklerinin söylenmesine katılmaz. Zira Teftâzânî, bu hususun hakkında tartışma olmayan bir şey olup bunun için bu zayıf delillere ihtiyaç olmadığını söyler. Çünkü bu husus nasla ve nazar ve istidlâlin vacip olduğuna dair icmâyla sabittir.³¹ Dolayısıyla Teftâzânî, nazar ve istidlâlin terk edilmesinin kişiyi günahkâr kılacağından emindir. Ama bunun, imanı yok sayma ölçüsüne varamayacağı kanaatindedir. Diğer taraftan Teftâzânî, Mu'tezilenin bu noktada yekpare bir görünüm arz etmediğini belirtir. Nitekim bazı Mu'tezîliler herkesin nazarla mükellef olmadığını düşünür. Örneğin Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed el-Ka'bî'ye (ö. 319/911), Ebû İshâk İbrâhîm b. Ayyâş'a (ö. 386/996) ve Mu'tezile içinde diğer bir topluluğa göre akıl sahiplerinden bazıları nazarla mükelleftir ki bunlar nazar ehli kimselerdir. Bazıları taklidle ve zanla mükelleftirler ki bunlar avam halk, köleler ve kadınların birçoğudur. Zira bunlar deliller üzerinde nazarda bulunmaktan ve delilleri şüphelerden ayırtmaktan acizdirler. Fakat bu kimseler batıla ulaşmış kimseyi değil de hakka ulaşmış kimseyi taklidle; yanlış zanla değil de isabetli zanla mükelleftirler.³² Dolayısıyla bu şekilde çoğunluğun imanının sahih olmama durumu ortadan kalkar. Hâliyle de itikadı sırf nazara dayandırma çok az bir topluluk için söz konusu olur.

Teftâzânî'nin aktarımıyla Mu'tezileden bazı müteahhirlere göre ise acizler, hemen anlayışları geliveren temel delilleri işitmekle mükelleftirler. Şayet söz konusu delilleri anlarlarsa, bu onlara yeter ve onlar cümleler ashâbı/ehli (ashâb-ı cümel) olurlar. Bu kimseler söz konusu delilleri açıklayıp ortaya koymakla mükellef tutulmazlar. Şayet bu temel delillere vakıf olmaları mümkün olmazsa da bu kimseler hiçbir şekilde mükellef olmazlar. Bunlar dünyada mükelleflerin kendileriyle faydalanması için yaratılmış kimselerdir. Bu kimselere örnek olarak ise avam halkın birçoğunu, köleleri ve kadınları vermişlerdir.³³ Teftâzânî, bu müteahhirlerin kimler olduğunu belirtmez. Fakat bu görüşü önemli görür ve “Cümleler sahibi/ehli” ile kelimelerin millet/din ehlinin ittifak ettiği cümlelere inanan, ihtilaflara girmeyen aksine ihtilaflardan bu cümlelere uyanın hak, aykırı olanın ise batıl olduğuna inanan kimse olarak açıklar. Bu cümlelere örnek olarak ise şunları söyler:

“Allah birdir; ne şeriki ne de misli vardır. O, zamandan, mekândan, arştan ve yarattığı her şeyden önce hep var olagelmıştır. Allah, kadîmdir ama O'nun dışındaki her şey hâdistir. Allah kazâsında/hükümünde adaletli, haberinde ise doğru sözlüdür. Fesadı sevmez ve kulları için küfre razı olmaz. Kullarını güç yetiremeyeceği şeylerle mükellef tutmaz. Allah, bütün fillerinde ve bütün yarattıklarında, hükmedip takdir ettiklerinde isabetlidir, hakîmdir ve muhsindir/ihsan edendir. O, peygamberler göndermiş ve kitaplar indirmiştir ki ilminde öğüt alıp haşyet duyacağı

³⁰ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, 2/195.

³¹ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, 2/195.

³² Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, 2/195.

³³ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, 2/195.

sebkat etmiş kimse öğüt alsın. İman etmeyeceğini ve reddedeceğini bildiği kimse aleyhinde ise hüccet kaim olsun. O'nun kazasına rıza göstermek vaciptir; emrine teslim olmak gereklidir. O'nun dilediği olmuş dilemediği ise olmamıştır. Dilediğini dalalete düşürür dilediğini ise hidayete erdirir ama bu dalalete düşürme şeytanın kendisiyle bilindiği dalalete düşürme gibi değildir.”³⁴

Teftâzânî, her ne kadar bu görüşü önemli görse de tam olarak benimsemediği gibi net bir tenkit de ortaya koymaz. Benimsememesinin sebebi, bu görüşün Ehl-i İslâm'ın ekserisini dışta bırakan ve mükelleflikten çıkararak yapısıdır. Fakat bir açıdan da Teftâzânî bu görüşü, Ehl-i İslâm'ın ekserisini ehl-i nazar statüsüne çıkarmanın bir yolu olarak görür. Zira Teftâzânî, itikada dair bir kısım cümleleri bilmenin yeterli olmasının Ehl-i İslâm'ın ekserisini ehl-i nazar kapsamına alabilmede ufuk açıcı olarak değerlendirmiştir. Bundan dolayı bu cümleleri, uzun uzadıya zikretmiştir.

3. İslam Toplumu İçinde Mukallidin Olmadığı Görüşü

Teftâzânî, baştan beri taşıdığı hassasiyeti şu cümlelerin ardından bir soru olarak ifade eder: “Ehl-i İslâm'ın ekserisi, taklidi esas almış olup istidlâl noktasında yetersiz veya ihmalkârlardır. Sahabeler ve sonraki imamlar, halifeler ve alimler ise onlardan bunu yeterli görmüş ve onlara Müslümanların hükümlerini tatbik etmişlerdir. O halde bu görüş ayrılığının ve âlimlerden ve müctehidlerden birçoğunun mukallidin imanının sahit olmadığını benimsemesinin sebebi nedir?”³⁵

Hiz. Peygamber'den bugüne taklidi esas alan kimseler çoğunlukta olduğu hâlde buna yönelik ana akım İslam düşüncesi içerisinde onların imanlarını sahit görmeyen veya faydasız gören yahut onları mükellef olarak değerlendirmeyen bir bakış açısı yoktur. Dolayısıyla Teftâzânî, yaşanan durumu yok sayan iddialı çıkışları anlamlı görmez. Bu noktada bazıları, vakiayı anlamlandıracak şekilde mukallidi İslâm toplumunun bir parçası görmüş İslam hükümlerini mukallide uygulama noktasında bir görüş ayrılığı olmayıp asıl görüş ayrılığının mukallide ahirette kafirin ikâbı gibi ikabda bulunulup bulunulmayacağına hususunda yaşadığını belirtmişlerdir. Bunlardan birçoğuna göre, mukallide bu şekilde ikabda bulunulur. Zira mukallid Allah'ın, resulünün ve onun dininin cahilidir. Bunların cahili olmak ise küfürdür. “Size selam verene ... sen mümin değilsin demeyin.” (en-Nisa: 94) beyanı gibi yine Peygamber'in (s.a.v) “Kim bizim namazımızı kılar, mescidimize girer ve kiblemize yönelirse, o kimse Müslümandır.” şeklindeki ifadesi gibi anlatımları ise onlar, hükümler hakkındaki İslam'a/Müslümanlığa hamletmişlerdir. Bazılarına göre ise her ne kadar bu kimse cahil olsa da musaddıktır/tasdik edendir. Dolayısıyla tasdik sebebiyle ikabında bir azaltma olması mümkündür.³⁶

Teftâzânî, bugün kendisini Müslüman olarak görenlerin kahir ekseriyetinin tıpkı münafığın durumu gibi dünyada mümin muamelesi görüp ahirette kafir gibi muamele görmesine sıcak bakmaz. Şu anki durumun ahirette de genel anlamda geçerli olacağı bir yöne meyleder. O bakımdan buna kısmen Sâbûn' de görülebilen şu cümlelerle cevap verir:

³⁴ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, 2/195.

³⁵ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, 2/195-196.

³⁶ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, 2/196.

“Görüş ayrılığı şehirler, köyler ve çöller şeklinde İslâm diyarında neşet eden; yanlarında Peygamber’in (a.s) hali ve getirdiği mucizeler tevatür seviyesine ulaşan kimseler hakkında yine göklerin ve yerin yaratılışı, gece ve gündüzün art arda gelişi hakkında tefekkür eden kimseler hakkında değildir. Zira bu kimseler, nazar ve istidlâl ehlidirler. Görüş ayrılığı örneğin dağ başında neş’et edip göklerin ve yerin melekûtu hakkında düşünmemiş sonra bir insan kendisine inanması farz olan şeyleri haber verince de bir tefekkür ve düşünme olmaksızın sadece haber vermesiyle bu kimseyi haberinde tasdik etmiş kimse hakkındadır.”³⁷

Teftâzânî İslâm toplumu içerisinde yaşayan veya İslâm toplumu içerisinde yaşamasa da öncesinde bir tefekkürü olan kimsenin imanında bir taklid görmez. Dolayısıyla İslâm toplumu içinde yaşayan insanın bu husustaki basit çıkarımlarının onu mukallid olmaktan çıkaracağını kabul eder. Sâbûnî’nin ifadesiyle bu kişinin imanının genel anlamda delil denebilecek, delil demeye elverişli bir şeye dayandığını³⁸ düşünür. Haliyle de mukallid İslâm toplumu içerisinde karşılığı olmayan farazî bir meseleye döner. Fakat mukallid hakkındaki tartışmaların böyle bir kimse hakkında olduğunu söylemek zordur. Dolayısıyla Teftâzânî ve Sâbûnî tartışılan mukallidden ziyade farazî bir mukallid oluşturmaktadırlar. Nitekim Teftâzânî bu cümlelerin devamında bazı Mu’tezilîlerin “İmanın sahih olması için nazar ve istidlâlin olması gerektiği gibi deliller ortaya koymaya ve şüpheleri gidermeye de muktedir olmak gerekir.” dediğini söyleyerek bunun kesin bir yanlışı olduğunu belirtir.³⁹ Ancak söz konusu kişilerin bu görüşlerinin bir gerekçesinin olabileceğini de ifade eder. Ona göre bununla kastedilen bunsuz iman sahih olsa da bunun vacip olduğudur. Şayet vaciple kifâi vacibi kastetmişlerse bunda ittifak söz konusu olur. Zira her bölgede hüccetler ikame etme, şüpheleri giderme ve hasımlarla tartışma işini yapan birileri bulunmalıdır. Yok eğer bazılarının yapmasıyla diğerlerinden sakıt olmayacak şekilde her mükellefe bunun vacip olduğunu kastetmişlerse de işte bunda görüş ayrılığı vardır.⁴⁰

Dolayısıyla Teftâzânî, Mu’tezile’nin aradığı şekilde deliller ortaya koyma ve şüpheleri giderebilmenin toplumdaki belli bir kesimde olmasını yeterli görür. Sıradan insanları ise mukallid tanımının dışına çıkartır. Mukallidin imanını sahih görme de zaten bu neticeyi doğurmaktadır. Bu noktada “neden mukallid kavramı, daraltılmaya ihtiyaç duyulmaktadır?” sorusu akla gelmektedir. Muhtemelen Teftâzânî, hem paradoksal bir duruma düşmemeyi hem de mukallide ahirette imanın olmaması cezası verilme de nazarı terk etme cezası verilmesi ihtimalinden sıyrılmayı istemektedir. Dolayısıyla Teftâzânî, toplumun delilsiz bir inancı olmadığını basit düzeyde de olsa içinde yaşadığı toplumdan kaynaklı temel delillere sahip olduğunu bunun da imanın sahih olması ve fayda vermesi ayrıca ahirette nazarı terk edilmesi cezasına muhatap olmaması için yeterli olduğunu düşünür.

³⁷ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, 2/196; Sâbûnî, *el-Kifâye*, 362. Teftâzânî bu cümleleri *Tehzîbü'l-mantık ve'l-keîâm* isimli eserinde Mu’tezile’ye ait bir şeymiş gibi ifade eder. Bk. Teftâzânî, *Tehzîbü'l-mantık ve'l-keîâm*, 119. Ama *el-Makâsîd* metninde kendisinin de böyle düşündüğü en azından bunu yadırgamayıp makul gördüğü anlaşılmaktadır. Bk. Sa’düddîn Mes’ûd b. Ömer et-Teftâzânî, *el-Makâsîd*, çev. İrfan Eyibil (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 732.

³⁸ Sâbûnî, *el-Kifâye*, 361.

³⁹ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, 2/196.

⁴⁰ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, 2/196.

Sonuç

İnsanın doğru olduğunu düşünerek bir başkasını fiilinde veya görüşünde delilini bilmeksizin takip etmesi anlamındaki taklide karşı dinde olumsuz bir bakış vardır. Fıkhî hükümlerde mukallide biraz daha müsamahakâr yaklaşmıştır. Ancak itikadî hükümlerde mukallide yönelik tutum bir hayli karmaşıktır. Müteahhir dönem kelamının zirve isimlerinden Sa'düddîn et-Teftâzânî, bu karmaşık durumu yani mukallidin imanı meselesini derinlemesine ve kapsamlı bir şekilde ele almış bir isimdir. Teftâzânî, bu meselede görebildiğimiz kadarıyla mukallidin kim olduğu, mukallidin imanın sahihliği, bu imanın ahirette fayda veren bir iman olup olmadığı ve mukallidin nazarı istidlali terk etmesi sebebiyle ahirette azap görüp görmeyeceği şeklinde dört husus üzerinde durmuştur.

Teftâzânî, insanların büyük çoğunluğunun inançlarını dakik deliller üzerine bina etmediklerinin farkındadır. Bu açıdan Teftâzânî, toplumun kahir ekseriyetini oluşturan insanların imanının sahih kabul edilmesine olanak sağlayacak bir yaklaşımın izini sürmüştür. Bunu da Teftâzânî tespit edebildiğimiz kadarıyla iki şekilde gerçekleştirmeye çalışmıştır. Birincisi mukallidin tanımını daraltmıştır. İkincisi ise mukallidin imanını sahih görmeyenlerin görüşlerini mümkün mertebe mukallidin imanını sahih görecek şekilde yorumlamıştır. Ancak bu ikisi birbirinden belli ölçüde bağımsız şekildedir. Yani mukallidin imanını sahih görmeyenlerle tartışırken mukallidi inancının delilini bilmeyen kimse şeklinde ele almıştır. Ancak sonrasında Sâbûnî'ni takip ederek mukallidi İslam toplumunda karşılığı olmayan bir hüviyete dönüştürmüştür. Bu açıdan tartışma esnasında Teftâzânî mukallidi ilk akla gelen şekilde inancını gerekçelendirebilen kimse olarak ele almıştır. Burada Teftâzânî mukallidin imanını sahih görmeyenlerin görüşlerini olabildiğince vakıayı ve yaşanan durumu anlamlandıracak şekilde yorumlamıştır. Bu hususta genel olarak iki muhalefet söz konusudur. Birincisi Ebü'l-Hasen el-Eş'ârî'nin muhalefetyiken diğeri Mu'tezile'nin muhalefetidir. Teftâzânî, Ebü'l-Hasen el-Eş'ârî'nin muhalefetini gerçek anlamda bir muhalefet olarak değerlendirmez. Ona göre bu, inanılan şeyleri temellendirmeye yönelik bir teşvik olup bu temellendirme bulunmadığında kişinin imanının sahih kabul etmeyen bir anlayış değildir. Sadece akıl yürütmede bulunmamaya yönelik Allah'ın meşîetine kalmış bir ceza söz konusudur. Fakat Mu'tezile'nin muhalefeti bu şekilde yorumlanmaya pek elverişli değildir. Teftâzânî de bunun farkındadır. Buna rağmen onların görüşlerini bu şekilde yorumlamaya ve makul ortak bir zemini belirginleştirmeye çalışmıştır.

Mu'tezile içerisinde bu konuda farklı yaklaşımlar vardır. Kişinin bütün inançlarının delillerini bilmesi ve hasımlara karşı bunları savunabilmesini benimseyenler olduğu gibi bazı inanç esaslarının delillerini bilmeyi ve itikada dair temel cümleleri bilmeyi yeterli görenler de vardır. Teftâzânî, bütün inançların delillerini bilmenin ve bunları savunup şüpheleri giderebilmenin tüm toplum için geçerli olabilmemesini gerçekçi bulmaz. Ona göre bu, toplumdaki bazı kimselerde bulunmasıyla diğerlerinden sorumluluğun kalktığı kifâî bir vacip olarak değerlendirilebilir. O bakımdan bu görüşü, her muhitte inançların delillerini bilen onları savunabilen ve şüpheleri giderebilen insanların bulunmasına teşvik olarak ele alır. Ayrıca bunun bütün fertlere şamil olarak değerlendirilse bile amelî bir mesele olarak da görülebileceğini söyler. Yani nazar ve istidlâl amelini terk sebebiyle günahkârlık şeklinde ele alır. Mu'tezile'nin ise büyük günahı kendisine has bir değerlendirme tarzı vardır. Dolayısıyla Teftâzânî, onların mukallidin imanını

kabul etmemeye yönelik tavırlarının müstakil bir husus olmayıp büyük günah meselesinin bir fer'i olarak değerlendirilebileceğini düşünür. Yani bunu itikadî bir mesele olmaktan çıkarıp amelî bir meseleye dönüştürür.

Teftâzânî, Mu'tezile içindeki, herkesin ehl-i istidlâl olmak zorunda olmasının gerekmeceği, bazı inanç esaslarının delilini bilmenin veya itikada dair temel cümleleri bilmenin yeterli olacağı yaklaşımlarını da önemli görür. Bu şekilde toplumun inançlarının genel anlamda deliller üzerine kurulu olduğuna varılabileceğini düşünür. Nitekim bu çıkış noktasından hareketle Teftâzânî, mukallidin tanımını daraltır. Yani İslâm toplumu içerisinde mukallid görmez. Tartışılan mukallidliği de dağ başında yetişmiş İslâm'dan habersiz ve öncesinde tefekkürü olmamış bir kimseye, inanılacak şeylerin söylenmesi üzerine o kimsenin iman etmesiyle ortaya çıkan durum olarak değerlendirir. Teftâzânî, İslâm toplumu içerisinde yetişen insanların Resulullah'ın mucizelerinin onlar nezdinde tevatüre ulaşmış olması nedeniyle inançlarını dakik düzeyde temellendirmeseler de basit düzeyde bir temellendirmeye dahi mukallit değil ehl-i istidlâl kapsamında değerlendirilebileceklerini belirtir.

Teftâzânî, bu şekilde baştan beri takip ettiği hassasiyetiyle yani toplumun kahir ekseriyetini dünya ve ahirette mümin olarak kabul edecek bir anlayışla bu insanlara mukallidin imanı üzerinden saldırılabilmesi ihtimalini bertaraf eder. Öte yandan onların inançlarını dakik deliller üzerine bina etmemeleri sebebiyle Allah katında mümin olarak değerlendirilseler bile nazar ve istidlali terk ettikleri için cezalandırmaları görüşünün de önüne geçmiş olur. Dolayısıyla İslâm toplumu içerisinde yaşayan Müslümanları nazar ve istidlâl düzeyleri farklı olsa da nazar ve istidlâl ehli olarak değerlendirir. Zira herkesten aynı üst düzey entelektüel tefekkürü beklemek gerçekçi değildir. Neticede Teftâzânî, mukallidi adım adım İslâm toplumu içerisinde karşılığı olmayan bir hüviyete büründürmüştür. Bu şekilde ise toplumunun genelinin inançlarını basit düzeyde de olsa delil üzerine bina ettiğini söylemiştir. Böylelikle onların imanlarının sahih olması ve ahirette fayda verici olmasının yanında ahirette onlar için nazarı ve istidlâlî terk etme cezasının da söz konusu olmadığını ortaya koymuştur.

Kaynakça

- Cürçânî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *Mu'cemü't-Ta'rifât*. thk. Muhammed Sıddık el-Minşâvî. Kahire: Dârü'l-Fazîle, ts.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir. *Usûlü'd-dîn*. thk. Ahmed Şemsüddîn. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1423/2002.
- Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib. *Kitâbu Temhîdi'l-evâil ve telhîsü'd-delâil*. thk. el-Mektebü'l-İlmî lî't-Tahkîk. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1437/2016.
- Debbûsî, Ebû Zeyd Ubeydillah b. Ömer. *Takvîmü'l-edille fi usûli'l-fıkıh*. thk. Adnân el-Alî. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2006.
- Gülverdi, Selim. "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye Göre Mukallidin İman". *Sırat* 2/1 (Mayıs 2021), 88-116.
- Güneş, Kamil. "Eş'arî'de Mukallidin İmanı". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 7/2 (2016), 7- 35.
- İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *Makâlâtü's-Şeyh Ebû'l-Hasen el-Eş'arî*. thk. Abdurrahmân es-Sâyeğ. Kahire: Mektebu Sekâfetü'd-Dîniyye, 2005.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Kâdî Abdülcebbâr, Ebû'l-Hasen. *Şerhu'l-usûli'l-hamse*. thk. Abdülkerîm Osmân. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1408/1988.

- Kaya, Eyyüp Said. "Taklid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/461-465. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. Haz. Ertuğrul Boynukalın – Bekir Topaloğlu. 18 Cilt. İstanbul: Dâru'l-Mizân, 2006.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbu't-tevhîd*. thk. Fethullah Huleyf. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Nesefî, Abdullah b. Ahmed. *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*. thk. Eş-Şeyh Zekeriyâ Umayrât. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1429/2008.
- Nesefî, Ebû'l-Muîn. *Tabsiratü'l-edille*. thk. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün. 2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.
- Sâbûnî, Nüreddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebû Bekr. *el-Kifâye fi'l-hidaye*. thk. Muhammed Aruçi. İstanbul: Dâru İbn Hazm, 1435/2014.
- Teftâzânî, Sa'düddîn. *el-Makâsîd*. çev. İrfan Eyibil. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Teftâzânî, Sa'düddîn. *Şerhu'l-Makâsîd*. 2 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1877.
- Teftâzânî, Sa'düddîn. *Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye*. Haz. Talha Hakan Alp. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2018.
- Teftâzânî, Sa'düddîn. *Şerhu't-telvîh 'ale't-tavzîh li-metni't-tenkîh fi usûli'l-fikh*, thk. Zekeriyâ Umeyrât. Beyrut: Dâru Kütübî'l-İlmiyye, 1996.
- Teftâzânî, Sa'düddîn. *Tehzîbü'l-mantık ve'l-keîm*. Mısır: Matba'atü's-Sa'âde, 1330/1912.
- Tehânevî, Muhammed b. A'lâ b. Alî el-Fârûkî. *Keşşâfu istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*. haz. Ahmed Hasan. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1988.
- Yücedoğru, Tevfik. "Mukallidin İmanı". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (Ocak 2005), 19-40.
- Zebîdî, Murtazâ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. *Tâcü'l-arûs*. thk. İbrahim et-Terzî. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1975.